

O‘ZBEK VA ITALYAN MAQOL-MATALLARIDA AXLOQIY ME’YORLARNING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

Ilmiy rahbar: **Najmidinova Nafisa Ulja qizi**

SamDChTI Ispan-Italyan kafedrası o‘qituvchisi

Muallif: **Raxmatova E’zoza Karim qizi**

SamDChTI Italyan tili yo‘nalishi 4- bosqich talabasi

Annotatsiya.

Mazkur maqolada o‘zbek va italyan maqol-matallarida axloqiy me’yorlarning lingvokulturologik xususiyatlari qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot Lingvokulturologiya hamda Paremiologiya yo‘nalishlari doirasida olib borilib, maqol-matallar xalqning axloqiy qadriyatlari, ijtimoiy normalari va milliy mentalitetini ifodalovchi muhim til birliklari sifatida o‘rganiladi. Maqolada halollik, sabr-toqat, mehnatsevarlik, vijdon, hurmat va mas’uliyat kabi axloqiy konseptlarning o‘zbek va italyan maqol-matallaridagi ifodalanish shakllari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘zbek maqollarida axloqiy me’yorlar ko‘proq jamoaviylik, an’anaviy qadriyatlar va ijtimoiy tartib bilan bog‘liq holda ifodalansa, italyan maqollarida ular pragmatik yondashuv, individual tajriba va hayotiy realistik qarashlar bilan uyg‘unlashgan holda namoyon bo‘ladi. Shuningdek, ishda Semantika va Pragmatika asosida maqol-matallarning ma’no tuzilishi va kommunikativ funksiyasi ochib berilgan. Tadqiqot natijalari til va madaniyat o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: maqol-matallar, axloqiy me’yorlar, lingvokulturologiya, paremiologiya, milliy mentalitet, halollik, sabr-toqat, vijdon, hurmat, konsept, semantika, pragmatika, italyan tili, o‘zbek tili, qiyosiy tahlil.

Maqol-matallar xalq og‘zaki ijodining eng qadimiy, ixcham va mazmunan eng boy janrlaridan biri bo‘lib, ular orqali har bir millatning axloqiy qarashlari, ijtimoiy normalari va madaniy qadriyatlari mujassam ifodalanadi. Ushbu til birliklari jamiyatning tarixiy

tajribasini umumlashtiradi va uni avloddan avlodga yetkazuvchi muhim madaniy mexanizm sifatida xizmat qiladi. Maqollar insonning kundalik hayotida axloqiy yo‘l-yo‘riq, ijtimoiy baholash va xulq-atvor mezonini vazifasini bajaradi. Shu sababli ularni o‘rganish nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik va falsafa uchun ham muhimdir. Ayniqsa, Lingvokulturologiya doirasida maqol-matallar til va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ochib beruvchi asosiy manba sifatida qoraladi.

O‘zbek va italyan maqol-matallarini qiyosiy tahlil qilish ikki xil madaniy tizimdagi axloqiy me‘yorlarning shakllanishi va ifodalanish xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. Bu ikki xalq turli tarixiy, diniy va ijtimoiy sharoitlarda shakllangan bo‘lsa-da, ularning maqollarida umumiy insoniy qadriyatlar ham mavjud. Biroq ushbu qadriyatlarning ifodalanish shakli va semantik yo‘nalishi turlicha bo‘lib, bu milliy mentalitetning o‘ziga xosligini ko‘rsatadi [1, 208].

Maqol-matallar axloqiy me‘yorlarni ifodalovchi eng ixcham til birliklaridir. Ular jamiyat tomonidan qabul qilingan xulq-atvor qoidalarini, insoniy fazilatlarni va ijtimoiy baholash mezonlarini aks ettiradi. Paremiologiya ushbu birliklarni tizimli ravishda o‘rganib, ularning tuzilishi, funksiyasi va madaniy yuklamasini tahlil qiladi. Axloqiy me‘yorlar esa jamiyatda qabul qilingan yaxshilik va yomonlik haqidagi umumiy tasavvurlar majmuasidir. Ular halollik, vijdon, sabr, hurmat, mehnatsevarlik va mas’uliyat kabi tushunchalarda ifodalanadi. Maqollar aynan shu qadriyatlarni ixcham shaklda ifodalaydi va ularni normativ darajaga ko‘taradi.

O‘zbek xalq maqollarida axloqiy me‘yorlar asosan jamoaviylik va an’anaviy qadriyatlarga asoslangan holda ifodalanadi. Bu maqollarda insonning jamiyatga moslashuvi, kattalarga hurmat, kichiklarga izzat, halollik va sabr-toqat kabi qadriyatlar markaziy o‘rinda turadi. Masalan, “Yaxshilik qil, daryoga tashla, baliq bilmasa ham Xoliq biladi” maqoli ezgulik va halollikning mukofotlanishini ifodalaydi. Bu yerda axloqiy me‘yor diniy va ma’naviy asosga ega. “Sabr qilgan -murodiga yetadi” maqoli esa sabr-toqatni eng muhim fazilat sifatida ko‘rsatadi. O‘zbek maqollarida oilaviy qadriyatlar ham muhim o‘rin tutadi. “Oila tinch-mamlakat tinch” kabi maqollar oilani jamiyatning asosiy tayanchi sifatida ko‘rsatadi. Bu esa kollektiv ongning kuchli ekanligini bildiradi.

Shuningdek, mehnat axloqiy qadriyat sifatida yuqori baholanadi. “Mehnat qilgan to‘yadi” maqoli mehnatsevarlik va halollik o‘rtasidagi bog‘liqlikni ifodalaydi. Bu qadriyatlar o‘zbek jamiyatining agrar tarixiy tajribasi bilan chambarchas bog‘liq [2, 236].

Italiya maqol-matallarida axloqiy me‘yorlar ko‘proq individual tajriba va hayotiy pragmatizm asosida ifodalanadi. Bu madaniyatda shaxsiy tajriba, hayotiy aql va amaliy natija muhim o‘rin egallaydi. Masalan, “Chi semina vento raccoglie tempesta” (“Kim shamol eksa, bo‘ron o‘radi”) maqoli axloqiy javobgarlik va sabab-oqibat munosabatini ifodalaydi. “Meglio tardi che mai” (“Kech bo‘lsa ham, yaxshi”) maqoli esa pragmatik yondashuvni aks ettiradi. Italiya maqollarida oila ham muhim qadriyat, biroq u ko‘proq realistik va ba‘zan tanqidiy nuqtai nazardan tasvirlanadi. “Parenti serpenti” (“Qarindoshlar-ilonlar”) maqoli oilaviy munosabatlardagi murakkablikni ko‘rsatadi. Mehnat konsepti ham muhim, lekin u ko‘proq natija va samaradorlik bilan bog‘lanadi. “Chi dorme non piglia pesci” maqoli harakat va natija o‘rtasidagi bevosita bog‘liqlikni ifodalaydi [3, 896].

Maqol-matallarni lingvokulturologik jihatdan o‘rganish ularning semantik va madaniy qatlamlarini ochib beradi. Semantika maqollarning ichki ma‘nosini, Pragmatika esa ularning real nutqdagi funksiyasini tahlil qiladi. O‘zbek maqollarida semantik qatlam ko‘pincha diniy va axloqiy metaforalar orqali ifodalanadi. Italiya maqollarida esa obrazlar ko‘proq hayotiy tajriba va kundalik vaziyatlarga asoslanadi. Masalan, o‘zbek maqolida “Tili shirin-dushman ham do‘st bo‘lar” degan ifoda axloqiy qadriyatni metaforik shaklda beradi. Italiya maqolida esa “La lingua non ha ossa ma rompe le ossa” (“Til suyaksiz bo‘lsa ham, suyakni sindiradi”) iborasi so‘zning kuchini ifodalaydi [9, 256].

O‘zbek maqollarida ijtimoiy qadriyatlar kollektivizm asosida shakllangan. Jamiyat manfaatlari individual manfaatlardan ustun qo‘yiladi. Italiya maqollarida esa individualizm va shaxsiy mas‘uliyat kuchliroq. Bu farq tarixiy rivojlanish bilan bog‘liq. O‘zbekiston jamiyati agrar va jamoaviy tuzilishga asoslangan bo‘lsa, Italiya tarixan shahar-davlatlar va savdo madaniyati asosida rivojlangan.

Maqollar madaniy metaforalar orqali axloqiy me‘yorlarni ifodalaydi. O‘zbek maqollarida yer, hosil, daraxt va suv kabi obrazlar ustun. Italiya maqollarida dengiz, yo‘l,

shahar va shamol obrazlari ko‘p uchraydi. Bu farq geografik va iqtisodiy sharoitlar bilan bevosita bog‘liq [4, 992].

O‘zbek va italyan maqol-matallarini qiyosiy tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, har ikki madaniyatda axloqiy me‘yorlar mavjud bo‘lsa-da, ularning ifodalanish shakli va konseptual mazmuni farq qiladi. O‘zbek maqollarida jamoaviylik va an‘anaviylik ustun bo‘lsa, italyan maqollarida individualizm va pragmatizm kuchliroq namoyon bo‘ladi. Shu bilan birga, har ikki madaniyatda halollik, mehnatsevarlik va insoniylik kabi umumiy qadriyatlar mavjud bo‘lib, bu insoniyatning universal axloqiy asoslarini ko‘rsatadi.

O‘zbek va italyan maqol-matallarida axloqiy me‘yorlarning lingvokulturologik xususiyatlarini tahlil qilish jarayonida ularning diniy, falsafiy va ijtimoiy asoslarini chuqur o‘rganish muhim ahamiyat kasb etadi, chunki har bir maqol xalqning tarixiy tajribasi va ma‘naviy dunyoqarashining mahsuli sifatida shakllangan bo‘lib, bu jarayonda Lingvokulturologiya asosiy metodologik yo‘nalish sifatida xizmat qiladi. O‘zbek maqollarida axloqiy me‘yorlar ko‘pincha islomiy qadriyatlar bilan uyg‘unlashgan holda namoyon bo‘ladi va halollik, sabr, shukronalik, vijdon va adolat kabi tushunchalar markaziy o‘rinni egallaydi. Masalan, “Halol mehnat-baraka manbai” yoki “Sabrning tagi sariq oltin” kabi maqollar jamiyatda axloqiy barqarorlikni ta‘minlovchi asosiy tamoyillarni ifodalaydi [5, 500].

Italiya maqol-matallarida esa axloqiy me‘yorlar ko‘proq xristian etikasi va pragmatik hayot falsafasi bilan bog‘liq bo‘lib, bu yerda inson xatolari, tajriba orqali o‘rganish va individual javobgarlik muhim o‘rin tutadi. Masalan, “Chi sbaglia impara” yoki “Meglio tardi che mai” kabi maqollar axloqiy qadriyatlarni qat‘iy qoida sifatida emas, balki hayotiy tajriba orqali shakllanadigan dinamik jarayon sifatida talqin qiladi. Bu farq ikki madaniyatning axloqiy tizimida sezilarli kontrast mavjudligini ko‘rsatadi.

O‘zbek madaniyatida axloqiy me‘yorlar ko‘proq jamoaviylik va ijtimoiy nazoratga asoslangan bo‘lsa, italyan madaniyatida individual tajriba va shaxsiy tanlov ustuvor hisoblanadi. Paremiologiya nuqtai nazaridan qaralganda maqol-matallar axloqiy me‘yorlarni ixcham va obrazli shaklda ifodalovchi til birliklari bo‘lib, ular jamiyatdagi xulq-atvor modelini shakllantiradi va normativ funksiyani bajaradi [8, 278].

Bu jihatdan o'zbek maqollarida tarbiyaviy va ogohlantiruvchi funksiyalar kuchliroq bo'lib, ular ko'pincha kattalar tomonidan yosh avlodga axloqiy saboq berishda qo'llaniladi. Italiya maqollarida esa kommunikativ-estetik funksiya ustun bo'lib, ular nutqni boyitish va fikrni obrazli ifodalash vositasi sifatida ishlatiladi.

Axloqiy me'yorlarning lingvokulturologik tahlilida Semantika va Pragmatika muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Semantika maqollardagi axloqiy mazmunning ichki tuzilishini ochib bersa, pragmatika ularning real nutqdagi qo'llanish vazifasini tahlil qiladi. Masalan, bir xil axloqiy g'oya turli madaniyatlarda turlicha metaforik ifoda orqali berilishi mumkin [6, 242].

O'zbek maqollarida axloqiy me'yorlar ko'pincha tabiat, dehqonchilik va oilaviy hayot obrazlari orqali ifodalansa, italyan maqollarida dengiz, yo'l, shahar va savdo bilan bog'liq obrazlar ustunlik qiladi. Bu farq geografik, iqtisodiy va tarixiy omillar bilan izohlanadi. Italiya madaniyatining Uyg'onish davri ta'siri natijasida individualizm, estetik tafakkur va pragmatizm kuchaygan bo'lsa, O'zbekiston madaniyatida an'anaviylik, jamoaviylik va ma'naviy qadriyatlar ustun bo'lib qolgan.

Shu sababli o'zbek maqollarida axloqiy idealizm, italyan maqollarida esa realistik yondashuv kuchliroq namoyon bo'ladi. Shu bilan birga har ikki madaniyatda halollik, mehnatsevarlik va insoniylik kabi universal axloqiy qadriyatlar mavjud bo'lib, bu insoniyatning umumiy axloqiy tizimi shakllanganligini ko'rsatadi. Zamonaviy davrda esa globalizatsiya jarayoni maqol-matallar funksiyasiga ham ta'sir ko'rsatmoqda. Ular internet va ijtimoiy tarmoqlar orqali yangi kontekstlarda qo'llanilib, qisqartirilgan yoki modifikatsiyalangan shakllarda yashashda davom etmoqda. Bu esa maqollarning statik emas, balki dinamik va moslashuvchan lingvokulturologik birlik ekanligini tasdiqlaydi [7, 258]

Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, o'zbek va italyan maqol-matallari axloqiy me'yorlarning turli madaniy modellarda qanday shakllanishi va ifodalanishini ko'rsatib beradi hamda ular til va madaniyat o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni chuqur anglash uchun muhim ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. V. A. Maslova. Lingvokulturologiya. — Moskva: Akademiya, 2001. — 208 b.
2. G. L. Permyakov. Osnovy strukturnoy paremiologii. — Moskva: Nauka, 1988. — 236 b.
3. N. D. Arutyunova. Yazyk i mir cheloveka. — Moskva: Nauka, 1999. — 896 b.
4. Yu. S. Stepanov. Konstanty: Slovar russkoy kultury. — Moskva: Akademicheskiiy proekt, 2004. — 992 b.
5. A. Wierzbicka. Semantics: Primes and Universals. — Oxford: Oxford University Press, 1996. — 500 p.
6. G. Lakoff, M. Johnson. Metaphors We Live By. — Chicago: University of Chicago Press, 1980. — 242 p.
7. E. Sapir. Language. — New York: Harcourt, 1921. — 258 p.
8. B. Whorf. Language, Thought and Reality. — Cambridge: MIT Press, 1956. — 278 p.
9. M. A. Halliday. Language as Social Semiotic. — London: Edward Arnold, 1978. — 256 p.